

המקדש במדרש

תולדות תשע"ד

”וַיֹּאמֶר אֱלֹהֵי יִצְחָק אָבִיו גְּשָׁה נָא וּשְׁקָה לִי בְּנִי:
וַיִּגַּשׁ וַיִּשָּׁק לוֹ וַיֵּרַח אֶת רִיחַ בְּגָדָיו וַיְבָרְכֵהוּ וַיֹּאמֶר רְאֵה רִיחַ בְּנֵי כְרִית שְׂדֵה אֲשֶׁר בְּרָכּוּ הִיא”
(בראשית כ"ז)

פרשת לקיחת הברכות על ידי יעקב נידונה רבות, ובעיקר בהבדלים בין עשו ליעקב. גם יצחק אבינו ער להבדל בין האחים וממהר לברר האם אכן הבן הנכון נמצא לפניו. זאת על ידי החושים השונים – קול, מישוש וריח. אך ל'ריח' בפרשה תפקיד נוסף, שכן על פי פשוט הפסוקים, זה הגורם להחלת הברכה על יעקב. קראו בעיון את תהליך המפגש בין יצחק ליעקב: 'מי אתה בני?', ולאחריו בדיקה על ידי מישוש, ובהמשך על ידי זיהוי הקול. אחרי זה לכאורה יצחק השתכנע שכן הוא אומר: 'הגישה ואוכלה'. כאן היינו מצפים להתחלת הברכות, שכן מראש כבר ידענו 'הביאה לי ואכלה בעבור תברכך נפשי'. אך הברכות 'לא יוצאות'. רק לאחר שיצחק אבינו מריח את יעקב, את 'ריח בגדיו', אז 'ויברכהו'. זה מה שגורם למדרש לברר מהו הריח המיוחד שהריח יצחק.

”ויגש וישק לו וירח את ריח בגדיו. אמר רבי יוחנן: אין לך דבר שריחו קשה מן השטף הזה של עזים, ואת אמרת וירח את ריח בגדיו ויברכהו?! אלא בשעה שנכנס אבינו יעקב אצל אביו, נכנסה עמו גן עדן. הדא הוא דאמר לו ראה ריח בני כריח שדה. ובשעה שנכנס עשו אצל אביו נכנסה עמו גיהנם. המד"א (משלי כ) בא זדון ויבא קלון. דבר אחר: וירח את ריח בגדיו ויברכהו כגון יוסף משיתא ויקום איש צרורות. יוסף משיתא – בשעה שביקשו שונאים להכנס להר הבית, אמרו יכנס מהם ובהם תחלה. אמרין ליה עול ומה דאת מפיק דידך (= אמרו לו, כנס ומה שתוציא – שלך הוא) נכנס והוציא מנורה של זהב. אמרו לו: אין דרכו של הדיוט להשתמש בזו, אלא עול זמן תנינות (=בשנית) ומה דאת מפיק דידך, (כנס ומה שתוציא הפעם, שלך הוא) ולא קיבל עליו. אמר רבי פנחס נתנו לו מכס ג' שנים ולא קיבל עליו. אמר לא דיי שהכעסתי לא – להי פעם אחת, אלא שאכעיסנו פעם שניה! מה עשו לו? נתנו אותו בחמור של חרשים והיו מנסרים בו. היה מצווח ואומר: ווי אוי אוי שהכעסתי לבוראי”

ויקום איש צרורות – היה בן אחותו של ר' יוסי בן יועזר איש צרידה, והוא רכיב סוסיא בשבתא אזל קומי שריתא למצטבלא א"ל חמי סוסי דארכבי מרי וחמי סוסך דארכבך מרך. אמר לו: אם כך למכעיסיו ק"ו לעושי רצונו. אמר לו: עשה אדם רצונו יותר ממך? אמר לו: ואם כך לעושי רצונו קל וחומר למכעיסיו. נכנס בו הדבר כארס של עכנא הלך וקיים בעצמו ארבע מיתות בית דין סקילה שריפה הרג וחנק. מה עשה? הביא קורה נעצה בארץ וקשר בה נימא וערך העצים והקיפן גדר של אבנים ועשה מדורה לפניו ונעץ את החרב באמצע והצית האור תחת העצים מתחת האבנים ונתלה בקורה ונחנק קדמתו האש נפסקה הנימה נפל לאש קדמתו חרב ונפל עליו גדר ונשרף. נתנמנס יוסי בן יועזר איש צרידה וראה מטתו פרוחה באויר. אמר: בשעה קלה קדמני זה לגן עדן” (בראשית רבה, פרשה ס"ה, כ"ב)

מה לשים לב בקריאת המדרש:

המדרש מנסה להבין מהו 'ריח בגדיו' שהריח יצחק אבינו ומדוע מיד אח"כ – 'ויברכהו'.
הסבר ראשון – למרות ריח העיזים שלבש יעקב, נכנס עמו גם 'ריח גן עדן'. זאת לעומת עשו, שהכניס עמו 'ריח גיהנם'.
הסבר שני – הוא לא הריח את ריח בגדיו, אלא את ריח בוגדיו. יצחק ראה, או הריח, (כך כתוב: 'ראה ריח בני') שגם ברשעים- בבוגדים מתוך בני ישראל - יש תקווה, ולכן ברך את יעקב.
ומכאן ממשיך המדרש ומספר על שני 'בוגדים' שסרחו, אך לבסוף חזרו בתשובה.
הראשון: סיפורו של יוסף משיתא בבית המקדש.
השני (עליו לא נרחיב בעיונינו): סיפורו של יקום איש צרורות.
מעניין לציין שבסוף המדרש נאמר על יקום איש צרורות, שזכות חזרתו בתשובה הכניסה אותו לגן עדן. כאן מתחברים בדרך עקיפה תחילת המדרש, המתייחס לגן עדן, עם סופו.

חלק א' במדרש: איזה ריח?

הפסוקים בתורה כבר אומרים לנו מה יצחק הריח. 'ריח שדה אשר ברכו אלוקים'. אך מהו אותו 'ריח שדה'? הרמב"ן מבאר על דרך הפשט:

"ומי אמר לו שלא היו ליעקב בגדים חמודות שש ומשי ורקמה? אבל הכתוב אמר כי עשו בלכתו השדה לצוד היה מחליפם בבגדי הציד, ומפני שיצחק ממשש תמיד בבנו ובבגדיו הלבשה אותם את יעקב פן יכירנו בהם, והלא אתה רואה שעשה כן וירח את ריח בגדיו, כי היה משים אותם בתוך נרד וכרכום, כענין שכתוב 'מור ואהללות קציעות כל בגדותיך', והיו הבשמים צומחים בארץ ישראל ועל כן אמר "כריח שדה", כי בעבור היותו איש שדה הריחו בגדיו מהם או ריח ציצי האילנות, כמו שאמרו רבותינו (תענית כט:): כריח השדה של תפוחים:"

(רמב"ן על בראשית כ"ה, ל"ד)

כלומר, כיוון שעשו הוא 'איש שדה', ממילא ברור שריח בגדיו יהיה 'כריח שדה'. כדי לשמור על ריחו הטוב, היה עשו מייצר דאודורנט מן הטבע ומכניס לבגדיו כל מיני צמחים טובים כגון: מור ואהללות או פרחי תפוחים. כך היה מקובל בימי קדם כפי שנלמד מן הפסוק 'מור ואהללות כל בגדותיך'.

בניגוד אליו, התרגום יהונתן מבאר ש'ריח השדה' הוא ריח הקטורת שעתיד להיות מקטר על הר המוריה:

"וקריב ונשיק ליה וארח ית ריחא דלבושוי וברכיה ואמר חמון ריחא דברי כריחא דקטורת בוסמניא דעתידא מתקרבא בטוור בי מקדשא דאתקרי חקל דבריך יתיה ה' ואתרעי לאשראה שכינתיה תמן"

תרגום לתרגום: והתקרב ונשק לו, והריח את ריח לבושו וברכו, ואמר: ראו ריח בני כריח קטורת הבשמים שעתיד להיות קרב על הר בית המקדש (הר המוריה), שנקרא 'שדה שברך אותו ה' ועתידה השכינה לשרות שם'.

(תרגום יהונתן על בראשית כ"ז, כ"ז)

התרגום לומד זאת מן הביטוי 'שדה אשר ברך אותו אלוקים', וכן מכך שבית המקדש נקרא 'שדה'. כגון 'ויצא יצחק לשוח בשדה' או בנבואות הפורענות: 'ציון שדה תחרש'. אך עדיין יש לשאול, מה הקשר בין הברכות לריח הקטורת במקדש? מניין הגיע ריח זה? כך שואל האדמו"ר מסוכוטשב:

"ונראה דהנה בתרגום יונתן וירח את ריח בגדיו שהריח ריח קטורת הסמים של בהמ"ק, ואינו מובן קטורת הסמים מה עבידתה הכא? (=מה עושה כאן?) ונראה דהנה יש להתבונן בשינוי שבין קטורת ליתר הקרבנות שבמקדש, דבכל הקרבנות אמרו ז"ל (זבחים ז' ע"ב) אם אין תשובה זבח רשעים תועבה. אבל בקטורת מצטרפת חלבנה לסממני קטורת, וברש"י (פ' תשא) חלבנה היא בושם שריחו רע ומנאה הכתוב בין סממני הקטורת ללמדנו שלא יקל בעינינו לצרף עמנו באגודת תעניותינו ותפילותינו את פושעי ישראל שיהיו נמנין עמנו, עכ"ל. ואין הפירוש שרומז לרשעים שעשו תשובה דא"כ צדיקים יתחשבו ולא רשעים, וע"כ בדלא עשו תשובה, ולמה לא נאמר זבח רשעים תועבה. ומוכח מכאן דשניא מהות הקטורת

ממהות הקרבנות. כי הקרבנות הם ענין קירוב, וכל איש אשר בו מום לא יקרב ואין מום גדול ממי שנקרא רשע, ואין ארור מדבק בברוך. אך ענין קטורת הוא תרגום של לשון קישור .. ועל כן אפי' בעודנו מרוחק אפשר להצטרף לקטורת היינו להתקשר בעודנו שם. ולמשל מי שמושלך בבור עמוק שאי אפשר לו לעלות מורידין לו חבל לתוך הבור וכאשר נקשר בחבל אז יש לו עלי' על ידי החבל" (שם משמואל, תולדות, תרע"ו)

על פי ה'שם משמואל', יצחק אבינו חשב שזהו עשו לפניו. אך ריח הקטורת שכנע אותו לברכו, כיוון שבניגוד לקרבנות ששם 'זבח רשעים-תועבה'. סגולת הקטורת היא היכולת למשוך את הרשעים אל הטוב. דבר זה רמוז במילה קטורת שמבטאת קשר, 'קשורת' (ט' ו- ש' מתחלפות בארמית) וכן בסמני הקטורת המכילים בתוכם את החלבנה ש'ריחה רע'. יצחק אבינו חשב שסוד הקטורת יועיל לרומם אף את עשו אל הטוב. ובתוספת ביאור. לפני שנבנה המקדש היו האבות 'משכן למרכבה' והם כביכול היו בעצמם 'מקדש'. כשיצחק ראה ששרתה עליו שכונה, הוא הבין שמעשי האדם שלפניו הם לרצון, כפי שהקב"ה מריח ומקבל את ריח הניחוח בקטורת בבית המקדש:

"המתבונן יראה כי הדברים שהביא ליצחק לשמח נפשו ולהיותו מוכן לנבואה ומעון לשפע האלוקי כמו שאמרו ' האבות הן הן המרכבה'.. הביא לו נגד קרבנות וזה בשר ולחם, וגדולה מזו אמרו רז"ל: המביא דורון לת"ח כאלו מקריב בכורים הממלא גרונם של ת"ח יין כאלו הקריב נסכים... כל שן האבות. לכן רק בהריחו ריח בגדיו שזה נגד קטורת .. אמר ראה ריח בני כריח שדה כו' זה בהמ"ק שקראו יצחק שדה" (משך חכמה על בראשית כ"ז, כ"ז)

עד כאן ראינו שני הסברים למהות הריח. ריח שדה, כפשוטו. וריח הקטורת בבית המקדש. לפי שני פירושים אלו ניתן אף להוסיף, שעצם הריח הכין את יצחק לנבואה, שכידוע "אמר רב, מנין שמברכין על הריח? שנאמר, "כָּל הַנְּשָׁמָה תִּהְיֶה לַיהוָה, הַלֵּלִי וְהַלֵּלִי-ה", אי זהו דבר שהנשמה נהנית ממנו ואין הגוף נהנה ממנו? זה הריח" (ברכות מ"א:).
(ולכן מברכים על הבשמים במוצאי שבת, בשעה שהנשמה היתרה עוזבת אותנו).

יצחק אבינו בהריחו ריח טוב, נתן 'מזון לנשמה' והברכה והשכינה חלו עליו. אך המדרש מתאר ריח אחר, את ריח גן עדן. מנין זאת למדרש? הסבר אחד מביא מדרש במקום אחר:

"וירח את ריח בגדיו וגו' מה אלו הן בגדיו? אלא כך שנו רבותינו: עד שלא הוקם המשכן היו הבהמות כשרות והעבודה תלויה בבכורות. אדם הראשון שהיה בכור לעולם לבש תחילה בגדי כהונה שנא' ויעש ה' א-להים לאדם ולאשתו כתנות עור וילבישם .. וכתוב כתנת בד קדש ילבש. אדם הראשון מסר את הבגדים לשת ושת למתושלח ומתושלח לנח ונח לשם שהיה בכורו של נח .. שם מסרן לאברהם ואברהם ליצחק ויצחק לעשו שהיה בכור כיון שראה יצחק שנשיו עובדות עבודת אלילים נטלן מן עשו והפקידן אצל רבקה כיון שעמד יעקב ונטל את הבכורה מן עשו אמרה רבקה הואיל ולקח יעקב הבכורה כדין הוא שילבש הבגדים הללו שנאמר ותקח רבקה את בגדי עשו וגו' (שם כז טו). נכנס אצל אביו והריח שנאמר וירח את ריח בגדיו (שם שם) שהריח יצחק באותו הריח שנעקד על גבי המזבח" (מדרש אגדת בראשית, פרק מ"ג)

המדרש משלים לנו את כל התמונה. אותם בגדים שלבש יעקב, 'בגדי עשו החמודות' הם בגדים שעברו בירושה מאדם הראשון. אדם הראשון קיבל את הבגדים בגן עדן מהקב"ה בתוקף תפקידו כ'כהן'. שכן עד הקמת המשכן העבודה הייתה בבכורות. עתה שרכש יעקב את הבכורה הוא זכה בדין לקבל את בגדי כהונה המיוחדים, בגדי החמודות. כשיעקב נכנס, אומר המדרש שלנו 'נכנסה עימו גן עדן'. הריח שדבק בבגדים עוד מימי אדם הראשון. אך כאן אומר המדרש שיצחק הריח את אותו הריח שנעקד על גבי המזבח בהר המוריה? ההסבר הפשוט ביותר הוא שאברהם אבינו, במעמד העקדה, לבש את בגדי כהונה בעת שתכנן להקריב קרבן על המזבח! אך כפי שנראה יש קשר ישיר בין המזבח בהר המוריה (מלשון המור..) ובין גן עדן.

בתיאור תרומת המשכן נאמר ש: "והנשאים הביאו את אבני השדה ואת אבני המלאים לאפוד ולחשן; ואת הבשם ואת השמן למאור ולשמן המשחה ולקטורת הסמים". התרגום מברא מיהם הנשאים בפסוק:

"ותיבין ענני שמיא ואזלין לגן עדן ונסבין מתמן ית בושמא בחירא וית משחא דזיתא לאנהרותא וית אפרסמא דכיא למשח רבותא ולקטורת בוסמיא" (תרגום יונתן על שמות ל"ה, כ"ח)

כלומר את אבני שוהם, השמן ואת קטורת הסמים לא הביאו נשיאי ישראל, אלא הנשיאים = העננים, 'ענני שמיא', מגן עדן אל המשכן. התרגום בא ללמד, שכל הקטרת קטורת על גבי מזבח הזהב בהר המוריה, היא המשכת הריח המיוחד שהיה בגן עדן. את עומק הרעיון, והקשר לברכת יצחק ליעקב מבאר ה'שם משמואל':

"וירח את ריח בגדיו ויברכהו. בפשיטות שהרגיש שהם בגדי עשו החמודות וזה הוציא מלבו החשד מחמת קול יעקב, ויש לומר עוד: דידוע דחוש הריח לא נפגם באכילת עץ הדעת טוב ורע, שכל החושים נזכרו שמה חוץ מחוש הריח, ועל כן בחוש הריח זה שהרגיש נתעוררה ביצחק הנקודה הפנימית שבו ובזה ברכו. ויש לומר דבכל החושים שנפגמו מאכילת עהדטו"ד (=עץ הדעת טוב ורע) היתה לעשו אחיזה, ע"כ מה' היתה זאת להתברך ממקום שאין לעשו אחיזה, ובזה מסולק מקטרגו של עשו ושר שלו" (שם משמואל, תולדות, תרפ"ג)

האדמו"ר מסוכוטשוב מוסיף עוד נקודה חשובה בסוד הריח. הריח הוא החוש היחיד שלא 'השתתף' בחטא אדם וחווה. (הם ראו כי טוב העץ למאכל, שמעו בקול הנחש, טעמו ומיששו מפרי העץ- אך לא הריחו). לכן דווקא הריח הצליח לעורר את יצחק לתת ברכות ליעקב. כיוון שבשאר החושים מקטרג 'כוחו של עשו' מפני החטא הקדמון. על פי זה נבין מדוע דווקא בקטורת ניתן לקשור את הרשעים ולמשוך אותם למעלה, ומדוע דווקא ריח הקטורת מגיע מגן עדן.

עד עתה התעסקנו בריח שהגיע ממקור קדוש ועליון. ריח הקטורת או ריח הנישא על גבי ענני השמים מגן עדן. בחלקו השני של המדרש מובא כיוון שונה לחלוטין. יצחק מריח את ריח הפושעים, הבוגדים, ובכל זאת מברכו. כיוון שגם בהם הוא רואה ניצוץ של קדושה. לא רק ש'ישראל (=יעקב..) אף על פי שחטא- ישראל הוא'. אלא יותר מזה אפילו אם עם ישראל חוטאים, עדיין שכינה בתוכם.

"השוכן אתם בתוך טומאתם – אף על פי שהם טמאים שכינה ביניהם. וזה היה דעת ר' יהודה ז"ל במסכת סוכה שהיה אומר שמסכנין בדבר המקבל טומאה, ומטעם הכתוב הזה היה אומר כן, אף על פי שאין הלכה כמותו. וכן דרשו רבותינו ז"ל (בראשית כז) וירח את ריח בגדיו, אפילו ריח בוגדיו. ודרשו עוד (תהלים סח) עלית למרום וגו' ואף סוררים לשכן י-ה א-להים, אפילו יש בתוכם סוררים ופושעים שכינה ביניהם. ודרשו עוד (מלאכי ב) כי שנא שלח אמר ה' א-לקי ישראל, בכל ספר מלאכי הזכיר צבאות, וכאן א-לקי ישראל, אלא אף על פי ששנואים אתם ונשלחתם א-לקיכם אני, ולכך הזכיר א-להי ישראל. ובמדרש השוכן אתם בתוך טומאתם, אף על פי שישראל בגלות והם לא טהורים בגלותם, שכינה שורה עמהם" (רבינו בחיי על ויקרא ט"ז, ט"ז)

החידוש כאן חשוב מאוד לדורנו. שהקב"ה מבטיח לנו 'ושכנתי בתוכם', זאת גם במציאות שאנחנו 'לא טהורים' – סוררים, בוגדים ופושעים- עדיין הקב"ה שוכן איתם בתוך טומאתם. זאת, מדגיש המדרש, דווקא באדם מישראל. עם ישראל במדרגה הנמוכה ביותר שלו, ראוי לברכות יותר מעשו.

מכאן לסיפורו של יוסף משיתא. המדרש אינו מספר לנו מתי התרחש סיפור זה, אך רבים מייחסים סיפור זה לתקופת החשמונאים. הרובד הראשוני של שני הסיפורים שמביא המדרש, הוא דוגמא ליהודי שהיה בוגד ומוכר אצל הגויים ובכל זאת למרות שהיו 'בוגדים' חזרו בתשובה. (על פי הסיפור נראה שיוסף משיתא נכנס יחד עם הגויים לחלל את המקדש, והוא רק נבחר להכנס בראש. יקום איש צרורות נוטל צלב (= 'קורה' בלשון המדרש והצנזורה) על מנת לתלות את דודו רבי יוסי בן יועזר. אכן בוגד למהדרין). שניהם לבסוף חזרו בתשובה וזכו ליירש גן עדן. יצחק אבינו, שלרוב מסמל את מידת הדין, מצליח כאן לסגור על עם ישראל. זהו כוח הריח להשפיע על הנשמה.

אך עיון במדרש מלמד אותנו, לא רק על כוחה של תשובה מחד והסנגוריה מאידך, אלא על כוחו והשפעתו של המקדש.

אף בשעה שנכנסו נוכרים להיכנס אל בית המקדש על מנת לחללו, הם יראים. הם מבינים שיש כאן משהו מיוחד וקדוש. לכן הם שולחים 'אחד מהם תחילה'. כשיוסף יוצא עם 'מנורה של זהב' (ויש מבארים שגם בבית שני היו עוד עשר מנורות, כפי שידוע שהיה בבית המקדש הראשון. וכך משמע בספר מלחמות היהודים של יוסף בן מתתיהו, שם מתואר שאנטיוכוס לקח 'מנורות ושולחנות מן המקדש') הם אומרים לו שמנורה כזאת מיועדת לבני מלכים ולא לבוגד כמוהו. הם רואים במנורה סמל, סמל של אור ושל קדושה.

המקדש במדרש

תולדות תשע"ד

גם הם מבינים שיש בה משהו. (המשך הסיפור מדגיש שזאת הייתה הבנתם ולא ערך המנורה. זאת כיוון שהם הציעו לו בתמורה לכניסה נוספת למקדש 'שלוש שנים מכס') כאן מתרחש דבר מעניין. לאחר שיצא יוסף עם המנורה, הם מבקשים ממנו להיכנס שוב. מדוע? הרי כבר 'נכנס אחד מהם תחילה' ויצא בשלום. מדוע שיכנס שוב. השתמשתם ביהודי, הניחו לו. אלא שעדיין הם יראים מן המקדש. ועתה, גם יוסף משיתא עצמו מסרב. מה השתנה?

ככל הנראה היה זה המפגש הראשון של יוסף הבוגד עם המקדש. עצם השהות שלו בקודש ובמקדש חוללה אצלו את השינוי. זה הסוד של המקדש – עצם השהות במקדש מקרבת אותך אל ה'. כפי שמבאר הרמב"ם:

'מצות עשה לעשות בית לה'. (ולמה?) א. מוכן להיות מקריבים בו הקרבנות. ב. וחוגגין אליו שלש פעמים בשנה' (הלכות בית הבחירה פרק א')

שתי מטרות מונה הרמב"ם למצוות בניין המקדש. האחת להקריב בו קרבנות, כלומר עבודת הכוהנים. אך לאדם הפשוט המטרה שונה: 'זחוגגים אליו שלוש פעמים בשנה'. פשוט תגיע- זאת המטרה. פעם אחת תגיע למקדש, ולא יהיו לך יותר שאלות. אפילו אם אתה פושע כיוסף משיתא.

שבת שלום
מרדכי פרסוף